

Maria Hummel

MOEDER LAND

'Hartverscheurend en ijsingwekkend' – *Kirkus Review*

XANDER

ROMAN

MARIA HUMMEL

Moederland

Vertaald door Erica Feberwee

Uitgegeven door Xander Uitgevers bv
Hamerstraat 3, 1021 JT Amsterdam

www.xanderuitgevers.nl

Oorspronkelijke titel: *Motherland*
Oorspronkelijke uitgever: Counterpoint
Vertaling: Erica Feberwee
Omslagontwerp: MECOB
Omslagbeeld: ANP/Topfoto/Lightroom Photos
Auteursfoto: Melanie Abrams
Zetwerk: Michiel Niesen/ZetProducties

Copyright © 2014 Maria Hummel
Copyright © 2014 voor de Nederlandse taal:
Xander Uitgevers bv, Amsterdam

Eerste druk 2014

ISBN 978 94 0160 212 9 / NUR 302

Alle rechten voorbehouden.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te traceren. Mocht u desondanks menen rechten te kunnen uitoefenen, dan kunt u contact opnemen met de uitgever. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Manfred Karl Hummel

Mutterland

*Mein Vaterland ist tot
sie haben es begraben
im Feuer*

*Ich lebe
in meinem Mutterland –
Wort*

– Rose Ausländer

Moederland

*Mijn vaderland is dood
ze hebben het onder
vlammen begraven*

*Ik woon
in mijn moederland –
woord*

– vertaald door Erica Feberwee

HANNESBURG

DECEMBER 1944

Bij het geluid uit de kelder begon Liesls hand te beven, met als gevolg dat ze koffie morste, die zich als klauwende vingers over het aanrecht verspreidde. Door de merkwaardige kleur – geen bruin, geen rood en geen zwart – bood het goedje een aardse, oude aanblik. Een gevoel van moedeloosheid overviel haar. Ze had de gemalen koffie de vorige dag helemaal achter in de provisiekast gevonden. Het blikje stond naast een potje jam, beide voorzien van een etiket met het handschrift van de eerste vrouw, verborgen achter een steunlat. Het kon niet anders of het was de laatste echte koffie in heel Hannesburg. Om hem op te warmen had ze die ochtend de laatste kolen in het fornuis gegooid. De geur die ervan opsteeg was zo verrukkelijk dat haar wereld werd teruggebracht tot dat krachtige aroma. Maar toen was de koffie alle kanten uit gespat.

Het geluid klonk opnieuw, een metaalachtig schuren, vergezeld van de gedempte stemmen van de jongens. Wat voerden ze uit, daarbeneden? Liesl was erg schrikachtig die ochtend. Twee weken eerder had ze haar pakketje naar Frank gestuurd, met daarop in krachtige letters het adres van het ziekenhuis in Weimar, waar hij als reconstructief chirurg zijn oorlogsplicht vervulde. *Er zit niets verdachts in.* Dat was de boodschap die ze met haar duidelijke, rechte letters hoopte af te geven. Maar ze had nog altijd niets van hem gehoord. Inmiddels waren ze een paar weken verder en had ze hem al weer twee brieven geschreven. Ze hield zichzelf voor dat het pakketje natuurlijk langer onderweg zou zijn door de verstoorde dienstregeling van de treinen. Bovendien werd alle post gecontroleerd. Als bij een controle aan het licht kwam wat ze in het pakketje had verstoppt... Ze drukte haar handen tegen haar slapen.

De baby bewoog in het bedje aan haar voeten. Overdag weigerde hij in zijn wieg te slapen en gaf hij de voorkeur aan het houten mandje

dat ze door het hele huis met zich meesleepte. Van stilte moest hij ook niets hebben. Wanneer het om hem heen te rustig werd, of wanneer zijn mandje stopte met schommelen, werd hij wakker en begon hij te huilen.

Liesl duwde het bedje met haar onderbeen heen en weer, eindeloos heen en weer, terwijl ze ondertussen probeerde de koffie weer in haar kop te scheppen. Ze had zich er zo op verheugd. En ze wilde het hemelijke genoeg met niemand delen. Blijkbaar net als Susi, die het kleine beetje koffie zorgvuldig had bewaard. Anderzijds, Susi had alles bewaard. Stukjes garen die te kort waren om er nog mee te kunnen naaien, knopen van overhemden die allang niet meer in de kast hingen, de hak van een schoen, een bladzijde uit een verloren geraakt boek... Ook in de keuken waren nog sporen te vinden van de vroegere kokkin, zoals de zandloper en de gietijzeren ketel die op de kachel kon worden gezet. Omdat de vorige *Frau* Kappus dat allemaal niet had weggegooid, zou haar opvolgster dat ook niet doen. Maar de hoeveelheid spullen was afgestemd op een huishouden met personeel. Voor de nieuwe moeder van drie kleine jongens, die er helemaal alleen voor stond, zonder de hulp van vriendinnen, was het veel te veel.

Beneden in de kelder klonk een doffe bons, gevolgd door een uitbundige kreet van Ani.

Liesl had geen tijd om te gaan kijken wat ze aan het doen waren. Ze moest aardappels schillen, ze moest de broeken van Hans uitleggen, ze moest nog even naar de slager – onderweg zou ze omhoogkijken, naar de hemel boven de boomtoppen, alert op geallieerde vliegtuigen. Ze moest nog zes paar sokken afmaken voor de Frauenschaft, die de sokken inzamelde voor de soldaten in de Ardennen. Ze moest het radioprogramma aanhoren waar Hans zo graag naar luisterde; het programma dat begon met het Horst-Wessel-Lied, waarvan de klanken door haar hoofd marcheerden als een colonne vraatzuchtige mieren. Ze wist niet wat ze erger vond: dat het moederschap zo veel zenuwslopender bleek te zijn dan ze had verwacht, of dat ze misselijk werd van de toespraken van de Partij. Paniek en wantrouwen waren haar dagelijkse metgezellen. Ze kolkten binnen in haar als duistere, inktzwarte poelen.

Liesl reikte naar haar kop en goot de koffie terug in de pan. Het was

idiot om hem weer op te warmen, maar ze had er de hele ochtend naar verlangd – al was het maar één slok, bitter en brandend heet. Ze had ernaar verlangd daarin de kalme, simpele ochtenden te proeven van vóór haar huwelijk; die ochtenden waarop ze voor het raam van haar kamer in het kuuroord had gezeten, eenzaam maar vervuld van hoop en vastberadenheid.

Beneden klonk opnieuw een bons. Een geluid als van een vallend lichaam. Liesl rende naar de trap.

De jongens stonden voor de keldermuur aan de westkant, bij een scheur van wel dertig centimeter breed. In het zwakke maanlicht glansde hun gezicht als zilver. Er was een reusachtig brok steen uit de muur gevallen. Hans stond er het dichtstbij. Hij was pas tien, maar leek veel ouder; nog maar een paar jaar, dan was hij zo groot en breedgeschouderd als een volwassen man. De gelijkenis met zijn vader was sterker dan ooit; hij had dezelfde wilskrachtige kin, dezelfde vastberaden trek om zijn mond, dezelfde blauwe ogen met daarboven dezelfde zware, donkere wenkbrauwen. Ani daarentegen had nog de zachte, kneedbare gelaatstrekken van een kind, waarvan elke emotie duidelijk viel af te lezen. Op dat moment verried zijn gezicht verrassing, toen er een siddering door de muur ging, waarop de scheur breder werd.

‘Wat moet dit voorstellen?’ vroeg Liesl streng.

Geen van beide jongens gaf antwoord. Hans stond met zijn armen naar beneden, zijn vingers gespreid, alsof hij zijn broer afschermd. Er ging een schok door hem heen toen de scheur nog verder openbarstte en er een spade doorheen stak. Maar Ani rende naar voren. ‘Kijk, kijk!’ De spade verdween weer. Wriemelende, bleke wormen duwden het gruis opzij om nog meer ruimte te maken. Het duurde even voordat Liesl besepte dat de vijf kleine koppen aan een en dezelfde hand vastzaten. De nagels en de knokkels zaten onder het vuil, maar de vlakke palm glansde. Een ijzige kilte vervulde Liesl bij het zien van die wroetende hand. Ze deinsde achteruit en stootte tegen een van de planken die Hans zorgzaam had volgestapeld met voorraden zodat ze bij een luchtaanval in de kelder konden schuilen. De jongens sloegen geen acht op haar.

‘U bent erdoorheen!’ Ani pakte de hand en schudde die formeel, waarbij zijn kleine knuist volledig tussen de dikke, bleke vingers verdween. ‘Welkom in onze kelder, *Herr Geiss*.’

‘Dank je wel, jongeman,’ klonk een gedempte, barse stem. De hand verdween weer.

‘Het is *Herr Geiss*.’ Ani keerde zich eindelijk naar Liesl. ‘Hij maakt een verbinding.’

‘Wat bedoel je?’ vroeg Liesl.

‘Tussen onze huizen. Tussen zijn kelder en de onze,’ antwoordde Ani.

Opnieuw glinsterde er metaal in de opening. ‘Goedemorgen, *Frau Kappus*,’ zei de stem.

‘Ik weet niet wat jullie vader hiervan zou vinden,’ zei Liesl.

Hans liet haar niet eens uitpraten. ‘Het is voor onze eigen veiligheid. Anders komen we misschien in de val te zitten. Dat is in Kassel en Darmstadt ook gebeurd. Door het gat hebben we meer kans om een aanval te overleven.’

‘Maar een gat zou de muur kunnen verzwakken.’ Liesl legde haar handen op Ani’s schouders en trok hem naar achteren. ‘*Herr Geiss*, ik moet eerst weten wat mijn man hiervan vindt. Dus ik zou u willen vragen voorlopig te stoppen met graven...’

Ze hoorde dat haar stem haperde toen de spade zijn werk vervolgde. Ani rukte zich los en rende weer naar de scheur.

Toen Liesl twee weken eerder was gewekt door gebons, bleek dat *Herr Geiss* bezig was hun dak met zandzakken te verstevigen en op zijn dikke, oude benen over de rode pannen klauterde. Hij noemde haar ‘de jonge vrouw’, alsof Susi nog leefde en Frank er een soort hulpvrouw bij had genomen. Het was aan *Herr Geiss* te danken dat Hans nooit werd betrappt bij het stropen van hardhout, waarvoor hij de wilgen in het *Kurpark* plunderde. *Herr Geiss* had connecties in de top van de nazipartij. Iedereen was bang voor hem. Hij woonde al naast Frank toen die nog maar een klein jongetje was. Na Susi’s dood had *Herr Geiss* geregeld dat Franks oproep werd uitgesteld. En Liesl kreeg elke week extra distributiebonnen van hem, bedoeld voor zijn schoondochter, de weduwe van zijn zoon en zijn enige nog levende familie, die weigerde uit Berlijn weg te gaan.

Maar Liesl wist dat Herr Geiss haar niet vertrouwde. Als zijn ‘jonge vrouw’ niet goed voor de jongens zorgde, had hij tegen Frank gezegd, zou hij ervoor zorgen dat ze op een boerderij terecht konden, ergens buiten de stad waar ze veilig waren. In heel Duitsland vielen gezinnen uiteen, in het belang van de kinderen. Het was iets wat Liesl onverdraaglijk zou vinden en dat had ze ook tegen Frank gezegd.

Die had haar bezorgdheid niet serieus genomen. ‘Hij zal ze heus niet wegsturen. Daarvoor vindt hij je veel te aardig.’

Toen ze op een middag, na een zwaar onweer, de grijze luiken in de woonkamer opendeed, stond Herr Geiss achter het raam op zijn bovenverdieping naar hun huis te kijken. Zodra hij haar zag, deed hij een stap naar achteren, toen fronste hij. Liesl bloosde, zich plotseling bewust van haar smalle heupen en haar weerbarstige rode haar; ze was zo heel anders dan de blonde Susi met haar fraaie rondingen. *De jonge vrouw*. Of misschien moest ze zeggen: *de verkeerde vrouw*.

‘Zo’n gat verzwakt de muur,’ zei ze nogmaals, met stemverheffing om boven het schuren van de spade uit te komen.

Er klonk een gebrom. ‘Als ik klaar ben metsel ik de opening weer dicht met bakstenen,’ beloofde Herr Geiss. ‘Dan zie je er niks meer van.’

Het licht in de kelder ontnam de jongens hun blos en accentueerde de omtrekken van hun schedel. Zelfs Ani met zijn mollige wangen zag eruit als een standbeeld, zijn roze lippen leken van koper. Liesl beseftte ineens dat ze de jongens hierbeneden nog nooit had horen lachen.

Van boven klonk een ijle kreet.

‘Goed dan.’ Liesl maakte geen aanstalten de trap weer op te lopen. ‘Maar ik schrijf het wel aan Herr Kappus.’

De kreet hield aan en sloeg om in gekrijs.

Het schrapen van de spade hield op. ‘Wat is er met dat kind?’ vroeg de stem achter de muur. ‘Ik hoor een kind huilen.’

Liesl antwoordde niet, maar draaide zich om en zette haar voet op de onderste trede. ‘Ani, Hans, tijd om naar boven te gaan.’

‘Ik wil hier blijven,’ zei Hans.

‘Ik ook,’ zei Ani.

‘Tijd om naar boven te gaan,’ zei ze nogmaals, nu luider.

De baby jammerde. De jongens maakten geen aanstalten haar te volgen. Ze starden als gehyponotiseerd naar het gat.

‘Als jullie nu niet meegaan, krijgen jullie straks geen eten,’ snauwde ze.

Bij dat vooruitzicht maakten ze zich los van de muur.

‘We keken alleen maar,’ zei Ani met grote ogen. Wat was het toch een prachtig kind! Dat besef trof haar elke dag opnieuw, als een puts water in haar gezicht.

Ze schraapte haar keel, in de overtuiging dat Herr Geiss meeluis-terde. Wat een afschuwelijke stiefmoeder, hoorde ze hem denken, om een stel opgroeiende jongens met een lege maag naar bed te sturen.

Of vond hij dat ze hen juist strenger moest aanpakken?

‘Ik heb nog wat vlierbessenjam gevonden,’ zei ze om hen mee te lokken.

Ani wilde al naar haar toe lopen, maar Hans pakte hem bij zijn schouder.

‘Nog even dan. Maar ik wil dat jullie over twee minuten boven zijn.’ Ze liep haastig de trap op, zich bewust van het geslof van haar pantof-fels, dat haar nederlaag leek te symboliseren.

Toen de twee oudste jongens na het eten de afwas deden, liep Liesl met Jürgen op de arm voorzichtig de keldertrap af. Eenmaal beneden luisterde ze naar de stilte, tot ze zeker wist dat Herr Geiss weg was.

Vaal licht viel door het lage kelderraam naar binnen. Ingespannen turend begon ze langs de korrelige muur te lopen, tastend naar de opening. Na vijf stappen voelde ze tocht langs haar benen strijken, koude lucht die in haar enkels beet waar ze gaten had in haar wollen kousen. Ze bleef staan. De opening was breed genoeg om een volwas-sen man door te laten. De lucht die uit het zwarte gat kwam, rook naar kolen; net als de lucht in hun eigen kelder, maar dan zwaarder, intenser. Geleidelijk aan begon ze steeds meer te onderscheiden. Tus-sen de muur van hun huis en dat van Herr Geiss lag minstens een meter aangestampte aarde en stenen. Het graven moest dagen in be-slag hebben genomen en waarschijnlijk had hij het niet alleen gedaan, maar hadden anderen hem geholpen. Dat had hij toch op zijn minst

met haar kunnen overleggen. Maar waarom eigenlijk? Herr Geiss wist als geen ander waar ze goed aan deden. Als lid van het plaatselijke luchtbeschermingscomité kende hij alle maatregelen waarmee ze hun huizen tegen bommen konden beschermen.

‘Wat vind jij ervan?’ vroeg Liesl zacht. Ze hield de baby omhoog naar de brokkelige rand. Jürgen strekte een mollig handje uit en sloeg op het zand en de stenen. ‘Denk je dat je *Vati* het goed zou vinden?’

Er rolden een paar stenen uit het gat. De baby sloeg opnieuw tegen de muur, zodat er nog meer zand op de grond viel. Hij begon te giechelen, strekte zijn beide handjes uit en omklemde de rand met zijn vingertjes.

‘Niet doen!’ Liesl trok hem weg.

Toen ze zich, met de baby tegen zich aan gedrukt, naar de trap terug haastte, stootte ze met haar knie tegen iets hard en kouds. Het was het vat waarin ’s winters de zuurkool werd bewaard. Dit jaar was de zuurkool gaan rotten in de weken na Liesls komst, en na het vertrek van de huishoudster. Liesl had niet geweten dat ze de kool regelmatig moest aanduwen, zodat die onder zijn eigen vocht kwam te staan. Maar toen ze op een ochtend uit een bovenraam keek, had ze gezien dat Frank het schimmelige brouwsel op het gras stortte. Het was een beeld dat ze niet meer kwijtraakte: Franks onbeheerst schokkende rug terwijl hij het aardenwerken vat omkeerde en schoon schrobde. Hij had er nooit iets over gezegd, haar niets verweten en het haar ook niet uitgelegd.

In haar laatste pakket had ze hem een stol gestuurd, zelfgebakken volgens het recept in Susi’s handschrift. Na het kneden van het deeg had ze het zorgvuldig om het kokertje van een fotorolletje gevouwen, met daarin een kaart van Duitsland en een stapeltje rijksmarken. Toen was ze ermee naar de bakker gegaan, die de stol goudbruin had gebakken – het had haar meer gekost dan het brood waard was. Tijdens het maken was ze zich bewust geweest van haar onvermijdelijke falen. De stol brood zou natuurlijk nooit zo lekker smaken als die van Susi. En hij zou nooit door de controle komen. Toch had ze het kerstbrood zorgvuldig in vetvrij papier verpakt en ze had er een briefje bij gedaan waarin ze Frank waarschuwde voor de hele ‘vijg’ die ze had

meegebakken. Zou hij het begrijpen? Zijn tedere blikken verrieden dat hij haar niet tot bedrog in staat achtte. Met zijn verlangen had hij haar oude leven uitgewist en haar gekneed tot wat hij nodig had. De jonge echtgenote. Ze drukte haar wang tegen Jürgens warme hoofdje. De nieuwe moeder.

Ani wreef het insigne schoon met zijn manchet. Toen drukte hij de achtpuntige ster tegen zijn borst, ter hoogte van zijn hart. ‘Kun je het er alsjeblijft op naaien?’ vroeg hij ernstig. Het zilverkleurige metaal glom.

‘Wat is het?’

‘Het insigne van de Reichsluftschutzbund,’ zei Hans, die een eindje achter zijn broer stond. ‘Herr Geiss heeft ons gevraagd om lid te worden.’

‘O,’ zei Liesl. Ze waren in de keuken. Jürgen speelde met een beker, Hans en Ani boden een stoffige, triomfantelijke en hongerige aanblik. De kleur was teruggekeerd in hun gezicht. Geen standbeelden meer, maar gewoon haveloze kinderen, met hun haar in de war en met kleren die al zo vaak versteld waren dat er geen eer meer aan te behalen viel. Hans ging aan het hoofd van de tafel zitten en stak een vinger in zijn neus.

‘Hans,’ zei Liesl.

Hij trok zijn hand terug en veegde ermee langs zijn been.

‘Weet je zeker dat jullie dat mogen houden?’ vroeg Liesl. ‘Het ziet er erg officieel uit.’

‘Het is ook officieel.’ Hans boog zich over zijn bord en pakte zijn mes en vork. ‘Wat eten we?’

Liesl hield hem de pan voor. Hans trok een lelijk gezicht maar zei niets.

Ani was nog altijd stralend van trots met zijn ster in de weer. ‘Herr Geiss zegt dat we onze balken met kak moeten insmeren. Dan kunnen ze niet verbranden,’ zei hij.

‘Met wát?’ riep Liesl uit.

‘Met kalk, bedoelt hij. Ongebluste kalk,’ verduidelijkte Hans.

Ani drukte de ster weer tegen zijn borst en salueerde. ‘En onze buren ook.’

Liesl kromp ineen. ‘Jullie zijn...’ Ze kon zich het gezicht van Frank al voorstellen als hij zag dat zijn zoon van zes met een militair insigne rondliep. ‘Jullie vader zou zeggen dat jullie hier nog veel te jong voor zijn.’

‘Ik ben al bijna oud genoeg om bij het Jungvolk te gaan. Dan kan ik ook bij de luchtbescherming,’ zei Hans. Het klonk kil en angstaanjagend uit zijn kindermond. Hij ontmoette haar blik. ‘Maar Ani mag het insigne hebben.’

Terwijl ze elkaar aankeken was Liesl zich bewust van hun stilzwijgende afspraak: zij mochten dan ongelukkig zijn, daar zouden ze Ani voor behoeden. Ani met zijn stralende ogen, die trots de achtpuntige ster omhooghield en die in zijn onschuld had gedacht dat ze poep op de balken moesten smeren. Ani die kon smullen alsof Liesl een feestmaal had bereid, terwijl ze niets feestelijkers op tafel wist te zetten dan wat gekookte aardappels, een beetje appelmoes en één worst die ze met zijn vieren moesten delen. Ani zou zelfs zaagsel eten en op spijkers slapen, zolang hij maar op één ding kon blijven vertrouwen, namelijk dat zijn vader weer thuiskwam. Een mager joch met een knap smoeltje en een grijns die zijn gezicht in tweeën spleet. Oprecht. Trouw. Op school werd hij door de andere jongens gepest vanwege zijn onschuld en zijn talloze vragen – ‘Waarom lijken onze oren op een badkuip?’ had hij Liesl ooit gevraagd – maar Hans nam het voor hem op. Hans, die zijn vader zorgvuldig geformuleerde, serieuze brieven schreef waarin hij op ouwelijke toon verslag uitbracht over Ani – of het goed met hem ging, of hij gelukkig was – alsof zijn broer iets tussen hem en zijn vader was, een heimelijke bron van vermaak. *Anselm leert het alfabet*, schreef Hans. *Maar je begrijpt wel dat hij een geheel eigen manier heeft om zijn pen vast te houden.*

Liesl zette de aardappels op tafel, hun boterachtige geur vulde de keuken. ‘Je stopt die ster voorlopig maar in je zak,’ zei ze.

‘Dat is niet hetzelfde,’ protesteerde Ani.

‘Dat weet ik.’

Liesl had de koffie uiteindelijk koud opgedronken. In één teug. En ze had er niets van geproefd.

Liesl had lang nodig om het geslachte konijn schoon te maken dat ze van Herr Unter had gekocht, een buurman die de dieren fokte in hokken achter zijn huis. Toen het beestje nog leefde had het er in zijn witte vacht lekker mollig uitgezien. Inmiddels was het zo plat als een sok, de dunne pezen gleden bij het villen door Liesls vingers. Toen ze klaar was had ze amper een handjevol vlees. Ze deed het in kokend water met wat gehakte wortel, ui, gerst en een snufje brossie, grijs geworden rozemarijn.

Ondanks het bescheiden maal vond ze dat ze dankbaar moest zijn. Ze was opgegroeid met de verhalen van haar oom en tante; over de honger die ze in de vorige oorlog hadden geleden. Haar tante had in vet gedoopt garen gekauwd om althans het gevoel te hebben dat ze iets in haar maag had. En haar oom had soep van krekels gegeten. Die verhalen vertelden ze Liesl en hun zes kinderen – soms bijna schreeuwend – om hun duidelijk te maken hoe dankbaar ze mochten zijn voor de rijk gevulde tafel. En Liesl was het dankbaarst van allemaal. Als laatste die werd opgescheept, á t ze dankbaarheid. Ze ging erin gekleed, in de vorm van de vlekkerige, afgedankte truien van haar tante. En 's nachts luisterde ze ernaar, wanneer ze waakte bij alwéér een pasgeboren baby, met de opdracht het kind te sussen zodra het begon te huilen. Zonder Uta zou ze nog steeds – nederig en gehoorzaam – in Franconia hebben gezeten. Maar haar vriendin had haar gered en haar meegenomen naar het kuuroord in Hannesburg, waar ze allebei werk hadden gevonden.

Liesl zette het deksel schuin op de pan en sloop naar boven, waar Ani zijn houten vliegtuig duikvluchten liet maken, terwijl Jürgen tegen de heup van zijn broer onder een spreij in slaap was gevallen. Hans was de deur uit om aanmaakhout te sprokkelen.

‘Als ik ga verzitten wordt hij wakker,’ fluisterde Ani en hij maakte de geluiden van een inslag toen zijn vliegtuig plotseling steil naar beneden dook. Achter het half beslagen raam leek de wereld vredig en grijswit. Er waren al een volle week geen luchtaanvallen meer geweest. Wanneer ze naar de hemel keek, voelde Liesl zich merkwaardig krachteloos, alsof een touw dat strak gespannen had gestaan was losgetrokken en in een vrije val geraakt.

‘Je bent een lieve broer,’ zei ze.

Ani drukte zijn neus tegen het raam om haar vertederde blik te ontwijken. ‘Waarom heb jij geen broers? En geen zussen?’

De directe vraag deed haar blozen. ‘Mijn vader en moeder hebben alleen mij gekregen.’

Ani tekende een kringetje op het beslagen raam. ‘Maar waarom komen ze dan nooit op bezoek?’

Liesl zuchtte. Ze had de jongens willen vertellen dat haar moeder was gestorven toen ze zes was. Dus dat ze hun eenzaamheid kende en begreep. Maar er was iets in haar wat zich daartegen verzette. Want Hans en Ani mochten niet denken dat het altijd zo ging; dat moeders doodgingen en vaders verdwenen, net zoals haar vader was verdwenen, kort nadat haar moeder aan longontsteking was bezweken. Het kwam door de oorlog, had haar oom gezegd. Daardoor wisten sommige mensen niet meer wat ze deden. Maar volgens haar tante was het luiheid en onvermogen. Hij had één ansichtkaart gestuurd, uit Chicago. Daarna hadden ze nooit meer iets van hem gehoord. Liesl wilde niet dat Ani wist dat een kind na het verlies van zijn ouders van de een naar de ander werd doorgeschoven; dat het als een last werd beschouwd tot er een manier werd gevonden waarop het zich nuttig kon maken. Als ze op haar blozende, rondborstige *Mutti* had geleden, zou ze het misschien gemakkelijker hebben gehad. Maar Liesl leek op haar vader; ze was een mager, ernstig kind met rossig haar dat zelfs gevlochten nog weerbarstig was. Verstelwerk ging haar niet goed af en voor stallen uitmesten was ze niet sterk genoeg. Het enige waardoor ze uitblonk, was haar eindeloze geduld met kleine kinderen die als klitten aan haar hingen. En zo kwam het dat ze uiteindelijk haar plek had gevonden als kindermisje van haar wilde, onvermoeibare neefjes

en nichtjes, die ze leerde lezen en schrijven en die ze zwemles gaf in de Badensee; allemaal lessen waarmee haar moeder net voordat ze stierf ook met háár was begonnen. Pas toen Liesl haar familie vaarwel had gezegd om in het kuuroord te gaan werken, was ze gaan beseffen wat ze wilde: een eigen leven en uiteindelijk een eigen gezin.

‘Mijn ouders zijn overleden,’ zei ze ten slotte. ‘Maar misschien komen mijn neefjes en mijn nichtjes wel een keer op bezoek,’ voegde ze eraan toe, ook al wist ze dat haar familie de boerderij en het dorp nooit zou verlaten, laat staan Franconia.

Jürgen werd wakker. Hij tilde zijn hoofd op en keek haar met grote niet-begrijpende ogen aan.

‘Waar zijn je vader en moeder aan doodgegaan?’ vroeg Ani.

‘Dat kwam door de oorlog. Je broer heeft honger.’ Ze nam Jürgen op de arm en liep met hem de trap af naar de keuken om zijn melk op te warmen.

Op dat moment werd er krachtig op de voordeur geklopt. Het klonk hard, officieel. De vuist leek in het hout te dringen en deed het schallen.

Liesl liep als in een droom door de keuken, met Jürgen op de arm. Ondertussen hoorde ze zichzelf naar boven roepen, dat Ani daar moest blijven.

Haar vingers sloten zich om de deurknop, maar ze deed niet open. Het koele koper werd warmer terwijl er opnieuw krachtig geklopt werd. Jürgen zoog op zijn vingers en liet zich tegen haar schouder zakken. Ondertussen ging Liesl in gedachten de verschrikkelijkste scenario’s langs. Het pakketje dat ze aan Frank had gestuurd was opengemaakt en omdat de controleurs de kerststol wel erg zwaar vonden hadden ze hem doormidden gebroken en het fotokokertje gevonden, met daarin het geld en de kaart waar Frank om had gevraagd. Daarop hadden ze hem gearresteerd en naar een gevangenenkamp gestuurd. Of erger nog, hij was ter plekke doodgeschoten wegens een poging tot desertie.

Ze proefde de smaak van gal in haar keel en kon geen woord uitbrengen. Ze was zo in paniek dat ze niet eens de deur open kon doen.

Met haar hand nog altijd op de knop stelde ze zich minder gruwelijke scenario’s voor. Iemand had Hans betrappt bij het afsnijden van

wilgentakken voor de haard. Iemand – of misschien waren ze met meer – had bezwaar aangetekend omdat ze amper twee maanden nadat zijn vrouw in het kraambed was gestorven, met de knappe dokter was getrouwd. ‘We hebben niets misdaan,’ zou ze zeggen. Maar daar ging niet om. Het ging erom aardig te worden gevonden of om, als dat niet haalbaar was, tenminste met rust te worden gelaten.

De baby drukte zijn gezicht in haar hals. Ze draaide de knop om en deed de deur open.

‘Heil Hitler.’ De arm van Herr Geiss schoot met een ruk omhoog.

Liesl verschoof Jürgen tegen haar schouder en hief haar rechterhand. ‘O, bent u het,’ mompelde ze opgelucht, maar ook nijdig. Zoals hij daar stond, had hij wel iets van een varken – klein, compact en gespierd. De damp sloeg van zijn kale schedel. Tussen zijn broek en zijn pantoffels was een stuk blote huid zichtbaar, zijn hals rimpelde boven de kraag van zijn jas.

‘Hij wordt groot.’ De buurman gebaarde met zijn hoofd naar Jürgen. De baby liet pruttelend zijn drie tanden zien.

‘Hij weegt al bijna negen kilo,’ zei Liesl. ‘U komt zeker voor het insigne. Ik zal Ani roepen.’

De pantoffels van Herr Geiss schuifelden fluisterend over de sneeuw. Ze waren zo versleten dat zijn grote tenen onder de rand uit piepten. Zijn adem was zichtbaar als een wolk grijze mist. ‘Nee, daar kom ik niet voor.’

Wist hij iets over Frank? Een ijzige kilte be kroop haar. ‘Wilt u misschien even binnenkomen?’ Ze deed een stap naar achteren, maar Herr Geiss bleef op de stoep staan.

‘Mijn schoondochter komt hierheen,’ zei hij. ‘Al over een week. Ze heeft eindelijk besloten om uit Berlijn weg te gaan en bij mij in te trekken.’ Weer een grijze wolk. ‘Ze heeft verder geen familie meer. Haar moeder is bij een bombardement omgekomen.’

‘Ach... wat verdrietig.’ Een weduwnaar op leeftijd en een jonge vrouw die geen familie van hem was, dacht Liesl onwillekeurig. Samen onder één dak. Het leek haar een ongepaste situatie. En bovendien een situatie waarin de buurman alle distributiebonnen zelf nodig zou hebben.

Herr Geiss stond daar maar. Hij haalde een paar zwarte handschoenen uit zijn zak maar trok ze niet aan. De slappe, donkere vingers staken uit zijn bleke hand. ‘Mijn huis...’ Hij schraapte zijn keel. ‘Mijn huis is kan er best mee door, maar er moet hier en daar wel wat aan gebeuren.’

‘U hebt een prachtig huis,’ zei Liesl niet-begrijpend, terwijl Jürgen zijn gezicht steeds dieper in haar hals begroef. ‘Komt u toch binnen,’ zei ze opnieuw. ‘De baby vat kou.’

Herr Geiss schudde zijn hoofd. Achter hem hobbelde een auto langzaam door de schemering en de sneeuwbrig.

‘Ik heb goeie bezems en dweilen,’ vervolgde hij. ‘En mijn Hilda gebruikte altijd de beste boenwas die ze kon krijgen. Ik heb nog vier blikken staan.’

Het begon te sneeuwen. De vlokken vielen op de bakstenen tuinmuur, maar bleven niet liggen. Liesl keek haar buurman verbaasd aan. ‘U wilt dat ik bij u kom schoonmaken,’ zei ze toen langzaam. ‘Maar u had toch een *Putzfrau*?’

Een witte vlok dwarrelde op zijn kale schedel en smolt meteen. ‘Die is in blijde verwachting. Het kind kan elk moment komen. En verder ken ik niemand die ik vertrouw...’

Dus zo zag hij haar in zijn sombere hiërarchie van het mensdom: niet geschikt om moeder te zijn, maar wel om zijn vloeren te boenen. Ze kon echter geen nee zeggen. Liesl probeerde te glimlachen. ‘Dan kunt u natuurlijk op me rekenen.’

Zijn gezicht verried opluchting. Zijn zware kin trilde toen hij haar bedankte. Ineens zag ze hem als een karikatuur, als een oudere versie van het arische gezicht dat ze ooit had bewonderd. Van zijn blonde haar was weinig meer over, zijn ogen waren te blauw, zijn kaak te krachtig, zijn dikke soldatenlijf had de gedrongen vorm van een grafzerk.

‘Ik heb de boel zo weer op orde,’ zei ze met onoprechte luchtigheid.

Het begon harder te sneeuwen, de vlokken dwarrelden sneller uit de hemel en vormden een witte deken op de zwarte poort en de bevroren drollen van de dikke teckel die Frau Hefter elke ochtend aan de riem uitliet, immuun voor kritiek uit de buurt dankzij het zilveren Moeder-

kruis dat ze op haar jas droeg en dat haar was toegekend omdat ze zes gezonde Duitse kinderen het leven had geschonken.

Haar buurman lachte zijn kunstgebit bloot. Het zat onder de nicotinevlekken. ‘Dan wens ik u een prettige avond,’ zei hij opgewekt en hij kneep Jürgen speels in zijn voetje. De baby zwaaide grinnikend met zijn beentje. ‘Wat een heerlijk knulletje,’ zei Herr Geiss terwijl hij zich al omdraaide. ‘Hij heeft de glimlach van zijn moeder.’

Zijn pantoffels sloften fluisterend het tuinpad af. Bij het hek bleef hij nog even staan. ‘Morgen zou me het best uitkomen,’ zei hij over zijn schouder.

‘Goed. Dan doen we het morgen,’ antwoordde Liesl.